

ESER-YAZAR İLİŞKİSİ YA DA AHMED MİDHAT EFENDİ’NİN EDEBİYAT COĞRAFYASINDA RUMELİ/BALKANLAR

Ahmed KOÇAK¹

Özet

Edebî metinler milletlerin hayatındaki değişim ve dönüşümleri en geniş şekilde yansıtan eserler olduğu kadar, yazarın hayat coğrafyasına ışık tutan, ondan izler taşıyan metinler olarak da okunabilir. Vefatının yüzüncü yılını yeni andığımız Ahmed Midhat Efendi (ö. 1912), farklı alanlarda kaleme aldığı eserleriyle Türk edebiyatının en velüd yazarlarından birisi olmuş, “hâce-i evvel” ismini fazlasıyla hak etmiş bir isimdir. O, hikaye, roman, tiyatro, seyahat, hâtıra gibi edebî türlerinin yanında tarihten iktisata, eğitim konusundan coğrafyaya kadar değişik alanlarda verdiği eserlerle de Türk kültürüne büyük katkıları olmuştur. Özellikle hikâye ve roman türünde kaleme aldığı eserlerle yanlış batılılaşmadan, eğitim konularına, görücü usulü evliliğin tenkidinden kızların okutulmasına kadar pek çok toplumsal meseleye yer vermiştir. O, eserlerinde sadece geniş bir Osmanlı ya da İslâm coğrafyasından değil, Asya’dan Avrupa’ya, Afrika’dan Amerika’ya kadar dünyanın farklı kıtalarından da bahsetmiştir. Ancak yazarın özellikle gençlik/yetişme çağlarında yaşadığı Rumelinin / Balkanların ayrı bir yeri vardır. Bu makalede Ahmed Midhat Efendi’nin hikâye ve romanlarının coğrafya merkezli bir okunması ile, bu metinlerde Rumeli/Balkanların yazarın hayat coğrafyasında nasıl yer aldığı ya da yazarın hayat hikayesi ile bu coğrafyanın nasıl irtibatlandırılabilceği üzerinde durulacaktır.

Anahtar kelimeler: Edebiyat coğrafyası, Ahmed Midhat Efendi, Rumeli/Balkanlar, roman.

RELATIONSHIP BETWEEN WORK AND WRITER OR THE PLACE OF RUMELIA/BALKANS IN THE LITERARY GEOGRAPHY OF AHMED MITHAT EFENDI

Abstract

Literary texts are the studies which reflect the changes and transformations in the life of nations in the widest sense, as well as they can be considered as the texts which shed light on the geography of author’s life and bear the traces from it. Ahmed Mithat Efendi whose centenary of his death was commemorated in recent days became a prolific writer of Turkish Literature by his works in different areas, and greatly deserved the title of “Hace-i evvel”. He wrote not only story, novel, drama, travel writing and souvenir as a literary form, but also in a wide range of subjects including history, economics and geography. His all works made a great contribution to the Turkish culture. Especially in his novels and stories, he dealt with the subjects like arranged marriage, incorrect understanding of Westernization, matters in

¹ Dr., Faculty of Arts, University of Maribor, Maribor/Slovenia. (İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi)

education regarding the problems arose from the participation of girls to schools. In his works, he did speak not only about Ottoman geography and areas Islam spread, but also about different continents such as Asia, Europe, Africa, and America. But the place of Rumelia/Balkans in which he spent his early ages enshrined his memory. In this article, by reading Ahmed Mithat Efendi's stories and novels in a geography-centered manner, we will focus on the issue of how Rumelia/Balkans appeared in the geography of his life or the question of how his life story and this geography can be connected.

Key Words: Literary Geography, Ahmed Mithat Efendi, Rumelia/Balkans, Novel

Giriş

Dünya üzerinde Afrika, Avrupa ve Asya'nın kavşak noktasında yer alan Balkanlar/Rumeli tarih boyunca insanlık için ilgi odağı olmuştur. Kültür ve medeniyet açısından da Eski Yunan, Roma ve Osmanlı medeniyeti gibi tarihin büyük medeniyetleri bu topraklar üzerinde yükselmiş, bu topraklar üzerinde birbirinin yerini alma mücadelesi yürütmüşlerdir. Tuna nehri ve bu nehre dökülen diğer kollar bölgenin tarih boyunca askeri açıdan olduğu kadar, ticaret ve seyahat açısından da önemli olmuşlardır. (Jelavich, 2006: 2-3)

Adını Bulgaristan'ı ikiye bölen dağ silsilesinden alan Balkan yarımadasının fiziki olarak en dikkati çeken yönü dağlık oluşudur. (Karpat, 1992: 25) Bizanslıların kendi ülkeleri için kullandıkları Romaiioi ve Romania kelimeleri İslam dünyasına Rum şeklinde anılmaya başlanmış ve bu daha sonra da Rumeli ya da Rum-ili adıyla yaygınlaşmıştır. (İnalçık, 2008: 232)

Türk edebiyatında fiziki bir coğrafya (mekan) olarak Balkanlar/Rumeli geniş yer alır. On dokuzuncu yüzyılın yaklaşık son otuz yılında Batılı bir tür olarak ortaya çıkan Türk romanında da Balkanlar/Rumeli tarihi ve coğrafi önemine uygun olarak işlendiği söylenebilir. (Bıyıklı, 2010)

Bir insanın hayatında derin izler bırakın, sonraki hayatını etkileyen dönemin başında çocukluk ve gençlik yıllarının yaşandığı bölge ve coğrafya gelmektedir. "Mekanın bilimi" olarak tanımlanan coğrafya, insanın duygu dünyasında, şahsiyetinin şekillenmesinde önemli bir rolü vardır. Yaşanılan coğrafyanın dağları, akan nehirleri, iklimi, bitki örtüsü insanın düşünce dünyasının şekillenmesinde yer alırlar. (Kefeli, 2006: 11) Dolayısıyla bir hikayeci, romancı, ya da genel anlamıyla yazarın edebî metinlerinde tasvir ettiği, yer verdiği mekanlar, hayatından izler taşıyan gerçek mekanlar olabilir. Nitekim Madam de Staéel de bu bağlamda *Edebiyata Dair* adlı eserinde farklı bölgelerde ortaya çıkan edebiyatların farklılığında

coğrafyanın da önemli bir etkisinin olduğundan bahseder. Bunun için metnin doğduğu coğrafyanın metnin fikrî planı ve karakterleri üzerindeki etkilerinin önemlidir. (Staéel, 1989)

Türk edebiyatının önde gelen isimlerinden Ahmed Hamdi Tanpınar, coğrafyanın insan üzerindeki etkisi ve önemine işaret ederken “Coğrafya bir kaderdir.” der. (Tanpınar, 1996: 78)

Her edebî metin farklı açılardan okuma biçimlerine tabi tutulabilir. Bunlardan birisi de coğrafya merkezli okuma ya da geo-litteraire yaklaşım, yani metindeki mekanı ‘coğrafya’ olarak ele alarak okuma biçimidir. Edebiyat coğrafyası, yazarın hayat coğrafyası gibi kavramları öne çıkararak metnin üretim sürecini farklı bir kanaldan irdeleyen okuma çeşididir. Metnin yazarı metnini oluştururken doğup büyüdüğü yerler kadar, üzerinde yaşadıkları, gezip gördükleri yerlerden de etkilenecek bunu eserlerinde yansıtırlar. “Ayrıntılı gözlemlerini ve sıcak duygularını canlı ve etkileyici bir üslupla eserlerinde dile getirirler.” (Kefeli, 2006: 35-36)

Kafkasya bölgesi göçmeni bir anne ve Anadolu’dan İstanbul’a gelip yerleşmiş bir esnaf babanın oğlu olarak Tophane’de doğan Ahmed Midhat Efendi (ö.1912), babasının vefatından sonra ağabeyinin Vidin’e memur olarak görevlendirilmesiyle o da genç yaşta bu vesileyle Balkanları tanır. (1857). Burada başladığı Sıbyan mektebini İstanbul’da tamamlayan (1861) Midhat Efendi, Midhat Paşa’nın Niş valiliğine atanmasıyla ağabeyiyle beraber onun yanına giderler. Rüştüye eğitimini de burada tamamlar. Daha sonra Midhat Paşa’nın Tuna valiliğine atanmasıyla Rusçuk’a giden genç Ahmed Midhat, burada Vilayet Mektubi Kalemi’nde ilk memuriyetine de başlamış olur. Midhat Paşa, Ahmed Midhat’taki çalışma azmini erken fark eder. Nitekim kendi adını bu çalışkan gence veren Midhat Paşa, aynı zamanda onun erkenden Fransızca öğrenmeye de teşvik eder. Burada *Tuna* vilayet gazetesinde yazmaya başlayan yazar (1868), bir yıl sonra gazetenin başmuharriri olur.

Midhat Paşa’nın bundan sonra Bağdat valiliğine atanmasıyla ağabeyiyle beraber Bağdat’a giden Midhat Efendi’nin (1869) hem yazma hem de kendisini geliştirme çalışmaları burada da devam eder. Ahmed Midhat Efendi’nin ilk Balkanları tanmasıyla Bağdat’a gidişine kadar, daha doğrusu çocukluk ve gençlik devrelerinde tanıdığı Balkanlar’da on iki yıllık bir süreyi kapsamaktadır. (Okay; 1989: 101-103).

Bu makale çerçevesinde hikaye, roman, tarih, iktisat, coğrafya, din, ahlak kitabı gibi pek çok alanda eser vermiş ve “Hace-i Evvel” ünvanını fazlasıyla hak etmiş Ahmed Midhat Efendi’nin eserlerinde, özellikle romanlarında Balkan coğrafyasının hangi özellikleriyle ele alındığı ya da eser-yazar ilişkisi üzerinden irdelenmeye çalışılacaktır. Çocukluk ve gençlik

yıllarını Balkan/Rumeli coğrafyasında geçiren yazar romanlarında bu coğrafyaya ait izlere yer vermiştir. Bunlardan özellikle *Arnavutlar Solyotlar* ve *Gönüllü* romanı tamamen bu bölgede geçer. Bunların yanı sıra yazarın Avrupa dönüşü, biraz da bu seyahatin sıcaklığıyla yazdığı *Ahmed Metin ve Şirzad* romanı da her ne kadar İstanbul'dan Akdeniz'e İtalya sahillerine doğru yapılan bir seyahati konu olarak işlese de eserin içerisinde Balkanlar/Rumeli'ye de yer verir.

Bu romanlarından hareketle yaklaşık yüz yıldan fazla bir zaman öncesinde Balkanlarda farklı din ve etnik yapıdan oluşan çeşitli milletlere mensup insanların bir arada nasıl yaşayacakları konusundaki görüşleri ve önerileri ele alınacaktır. Onun bir asır önce bir kurguya dayanan romanlarında dile getirdiği görüşlerin hala geçerliliğini koruduğu örneklerle izah edilecektir. (Gökçek, 2012: 31)

Midhat Efendi'nin romanları içerisinde Balkanları konu alan, mekan olarak bu coğrafyayı işlediği ilk eseri “Tarihe müstenit bir roman” olarak takdim edilen *Arnavutlar Solyotlar*'dır. Yazar bu romanı başka bir eserinde “*Hakikat bu Arnavutlar Solyotlar romanına esası sırf hayal üzerine mübteni bir hikaye nazarıyla bakmak eser-i mezkurun kadrini takdir edememek demektir.*” (Ahmed Midhat, 2002: 6) şeklinde takdim eder.

Yazar diğer pek çok romanında olduğu gibi bu romanını da Levant Herald gazetesinde Bulgar asıllı bir yazarın kaleme aldığı yazıdan esinlenerek yazmıştır. Bulgar yazarın düşüncelerine göre Balkanlardaki kavimleri, Bulgarları isyana teşvik eden, Osmanlıyı yıkmak isteyen Avrupalı devletlerin fesat politikaları neticesidir. Yazar makalesinde Bulgarların Osmanlı hakimiyeti altında iken ne kadar rahat olduklarını anlatılır.

Roman Mora isyanı sırasında Arnavutluk'ta Hristiyan Solyotlarla Müslüman Arnavutlar arasındaki mücadele sırasında, Tepedenli Ali Paşa'nın çok güvendiği “Avrupa'nın poltikasını ve terakkiyat-ı maddiye ve maneviyesini öğrenmiş” Rüstem adlı bir Tanzimat aydınıyla, Hristiyan Solyot kızı Eftimi arasındaki aşk hikayesini anlatır. Ahmed Mithat roman etrafında Balkan kavimlerinin Osmanlıdan ayrılış sebeplerini ortaya koyar.

Arnavutlar Solyotlar romanında, Osmanlı devletinin zayıflamasıyla başlayan ve çöküşe doğru giden süreçte Balkan coğrafyasında bu zayıflamanın etkisiyle ortaya çıkan çatışmalar ve siyasi kargaşalara yer verilir. Romanın esas konusu Arnavutların Solyot topraklarına hakim olma isteklerine Solyotların direnmesini konu alır. Midhat Efendi Balkanlarda başlayan iç çatışmaları gördükçe tarih boyunca buranın nasıl huzur ve barış içinde yaşadığını Fatih döneminden bu yana yapılan uygulamalardan örnekler vererek izah

etmeye çalışır. Asırlarca farklı etnik gruplara mensup insanların bir ve beraber yaşadığı bu coğrafya özellikle Avrupalı devletlerin sömürgecilik anlayışı paralelinde kışkırtmalarıyla etnik çatışmalara tutuşmuştur.

Midhat Efendi bu durumu daha iyi anlatmak için Fatih Sultan Mehmet'in uygulamalarından örnekler vermeyi ihmal etmez.

“Hele İstanbul'daki Fener mahallesinin hali düşünülecek olursa İstanbul'un Fatih'i, Rumları bir şark imparatorluğundan mahrum bırakmış sayılmak şöyle dursun bilakis asıl bade'l-feth şark İmparatorluğundan mahrum bırakmış sayılmak şöyle dursun bilakis asıl bade'l-feth Şark İmparatorluğuna nail etmiş sayılır. Maarif-i Kadimelerine hanel gelmedikten maada maarifçe terakki dahi ederek tercümanlıktan bed ile konsolosluğa, sefirliğe ve Eflak ve Boğdan prensliğine kadar devlet-i aliyyenin umur-ı hariciye ve diplomatikiyyesi kamilen bunların elinde bulunurdu... (..) Paris, Viyana ve Londra ve Berlin'e gönderilmiş bulunan Osmanlı süferası meyanında Arjir ve Polo ve Marko ve Rali ve Mavroyani ve Teologos ve Ramadani ve Nagri ve Panayotaki gibi namlar bulunması, o zamanlar Rumların derece-i ehemmiyet-i diplomatikiyyesini ispata medardırlar ki böyle bir hal o zamanlarda değil bu zamnlarda bile Avrupa devletlerinin hiçbirisinde görülmemiştir.” (Ahmed Midhat, 2002: 28-29)

Solyotların yaşadığı Soli nahiyesinin geniş bilgi veren Midhat Efendi, Balkan coğrafyasının karakteristik bir özelliği olarak dağlarının sarp ve geçit vermez olması sebebiyle bu toprakların tarıma uygun olmadığını ve bu yüzden Solyotların tahılı dışarıdan aldıklarına işaret eder. İyi bir gözlemci olan ve bu coğrafyayı gençlik yıllarından ve Avrupa'ya gidip gelirken yakından tanıyan ve bilen yazar, tasvir ederken de gerçekçi bir gözle tasvir eder:

“Soli dediğimiz nahiye, Yanya'nın kırk beş kilometre kadar cenûb-ı garbiyyesinde, Yunan denizi sahiline altı ve nefis-i Parga'ya yedi saat mesafede cibal-i meniden ibaret bir nahiyedir. Ama ne kadar menî? Yalçın kayaları duvarlara ve dar boğazları kapılara teşbih edebilirsek ezmine-i mutavassıtada Avrupa sinyörlerinin yaptıkları metin ve menî hisarlarda bir duvardan aşılarak veyahut bir kapıdan girilerek derun-ı hisara vusul yolunu buldum derken insanın karşısına diğer bir kapı ve başka bir duvar çıktığı gibi Soli dağlarında dahi sa'bü'l-mürur bir geçit geçildikten sonra insanın karşısına diğer bir geçit daha çıkar ki evvelinden ziyade sarp ve sa'bdir.” (Ahmed Midhat, 2002: 29)

İnsanın yaşadığı bölgenin coğrafi yapısıyla insan karakterleri ve yapıları arasında paralellikler vardır. “Mekan, vaka zincirinde ifade edilen hadiselerin sahnesi durumundadır.” (Aktaş, 2000: 128). Dolayısıyla romanın unsurlarından birisi olan mekan anlatıcı tarafından hayalin çizilmiş bir yer olabileceği gibi, görülen ve bilinen somut bir mekan da olabilir. Bu bakımdan bakıldığı zaman Ahmed Midhat Efendi’nin bu romanlarında anlattığı mekanları tanıdığı söylenebilir.

Midhat Efendi, özellikle kış aylarının uzun ve çetin geçtiği nahiyenin etrafının dağlarla çevrili olduğu ve tarıma elverişli olmayan Soli kasabasında yaşayan halkın yaşam şeklini de değiştirdiğini, güçlü kuvvetli ve yarı vahşi bir insan şekli ortaya çıkardığına dikkat çeker.

Yalçın kayalarla, dar kapılarla çevrili ulaşımı zor bir yer olan Soli, Yanya “cenub-ı garbiyesi”nde yer alan bir kasabadır. Soli kasabasında yaşayan halkın erzak taşımak ya da kışın yiyeceklerini saklamak için aba ve çul dokuduklarını, keçi peyniri yaparak sattıklarını anlatan yazar, bölge insanının geçim kaynakları konusunda da bilgi vermiş olur.

Solyot denilen ahali beş yüz altmış familyadan ibarettir. Bunlar Arnavutça konuşurlar. Hıristiyan oldukları için Rum lisanını da konuşurlar. Bunların ekser işlerini kadınlar görür. “Mesela İşkodra’da hamallık hizmetini kadınlar görerek Arnavutluk’un ekser yerlerinde çobanlık ağılebiyetle kadınlara terk olunur.” (Ahmed Midhat, 2002: 30-31)

1897 Türk Yunan savaşı, 93 harbi kadar olmasa da Balkanları yakından ilgilendiren savaşlardan birisi olarak romanlarımıza konu olmuştur. Bunlardan birisi Ahmet Midhat Efendi’nin *Gönüllü* romanıdır. Romanın hemen başında “İfade” kısmında “Tercüman-ı Hakikat”e derç eylediğimiz makalat-ı ahireden birisinde vekayii azamı vukuat-ı harbiye olup bunların hitamından sonra vekayii her ciheti zabıt-nâme-i hakayık-ı ahval olan –veyahut öyle olmaları lazım gelen tevarihe birçok zeminler, sermayeler tedarik eyledikleri gibi hayalat-ı beşeriyeye dahi vasi vasi meydanlar açarak bu surette birçok menakıba da vesile-i husul olurlar.” (Ahmed Midhat, 2000: 5)

Romanın yazılış sebebinin Osmanlı ile Yunanlılar arasında gerçekleşen savaş olduğunu açıkça ifade eden yazar, bir romancı sıfatı ile savaşı gündeme getirdiğini de söylemekten çekinmez.

“İmdi Devlet-i Aliyye ile Yunan arasında ahiren vukua gelen muharebenin saye-i tevfiyat-sermaye-i hazret-i padişahide vasıl olmuş bulunduğu netice-i galibiyet en ciddi tavırlı müverrihten, en güleç yüzlü şairden, en safiyü’l-kalb köylüye kadar cümleyi guna gun ihsas-i

münşerihane ile dilşad eylemiş olduğu gibi başka bir sıfatımız olmasa da...” (Ahmed Midhat, 2000: 6)

Yazar romanın tarihi addedilmesinden de mutlu olacağını “Şu evsafıyla romanımız ‘Roman histoire’ yani tarihe ait bir roman ıtlakına şayeste görülebilir.” Burada yazarın kullandığı kelimelere dikkat etmek gerekir. Daha önceki Arnavutlar Solyotlar romanı için “tarihi” kelimesini kullanırken bu kez Batı’dan “histoire” demeyi tercih eder.

1. Yemek Konusunda Maharetli Bir Millet: Arnavutlar

Midhat Efendi’nin tarihi hakikatlere isnat ederek kaleme aldığı beyan ettiği Gönüllü romanında Balkan coğrafyasında yaşayan milletlerin vasıflarına, sosyolojik yapılarına ve özelliklerine dair pek çok malzeme sunulur. Midhat Efendi’nin Balkanlarla ilgili değerlendirmelerinde yemeklere de ayrı bir yer vardır. Bıçak silimi gibi bahar şenliği ile beraber yemek kültürüne de yer veren yazar, gençlik yıllarında yakından tanıdığı bölgenin özellikle Arnavutlar’ın yemek konusundaki başarı ve ünlerinin hakkını teslim eder.

“Rumeli deyip de geçmemeli. Aşçılığın oralardaki terakkisi İstanbul’dan hiç de aşağı değildir. Vakıa henüz Avrupa ile münasebeti, İstanbul derecesine varmamış olduğu için Avrupa’nın buralara idhal eylediği biftekelr, giotlar, rostolar, cotolette pane falanlar daha oralara kadar vasıl olamamışlar ised e her türlü hamur taamları, etler, hele tatlılar cihetiyle Rumeli mutfakları, adeta İstanbul mutfaklarına iddia-yı rüchana bile çıkışabilirler.” (Ahmed Midhat, 2000: 14)

Yazar, özellikle bıçak silimi adetinin Osmanlı ve Yunan muharebelerinin vukuundan evvel Kahramanoğlu Mehmet Bey’in evini tasvir ederken bahçede bulunan ve adına “kule” denilen yüksek binayı anlatırken hem Avrupa’dan hem de İstanbul’daki Erenköy Kozyatağı taraflarındaki sayfiyelerden daha kuvvetli olduğunu, ancak Avrupa’daki şatolar kadar kuvvetli olmadığını söyler. Yazarın kule tasviri ve değerlendirmesi bir romancıdan ziyade tecrübe ve gördükleriyle ilintilidir. (Ahmed Midhat, 2000: 10)

Bego’nun ziyafetini anlatırken de yazar bir gözlemine dayanır. Sofranın alafranga değil, yerlere seccadeler serilip, onun üzerine sofraya bezleri serildikten sonra ekmekler kaşıkların konulduğunu söyler.

Arnavutların bu bahar ziyafetlerini taze kuzu etiyle yapmaları bir gelenekle beraber, inanç şekline dönüşmüştür. Kuzunun etleri yenildikten sonra hane sahibi kuzunun kürek kemiğini eline alarak misafirlerden uygun ve önemli gördüğü kişinin eline bu kemiği verir ki, sonra bu kişi kürek kemiğine bakarak yorumlar yapar. “Arnavutlar nezdinde bir fal” şeklini alan bu duruma büyük önem verilir. Yazar bu adetin ta putperestlik zamanlarından kaldığından bahseder. Halbuki bu adete kaynak olarak ne İslamiyet’te ne de Nasraniyet’te bir delil vardır. Kuzu kemiğine bakarak valinin azlolunacağı, bu yıl meyve ve tahılın bol ya da kesat geçeceği, yazın yağmurun yağıp yağmayacağı gibi şeyler bu kuzu kemiği falına göre yorumlanır. (Timur, 2004, 337-343)²

Midhat Efendi, bıçak silimi adetleriyle beraber eğlence şekillerinden de bahseder ve bu dönemde bir karnaval havası yaşandığını anlatır ki, buradan daha önce bu adla yazdığı romanına atıf yapar: “Karnaval” sernamesiyle bir vakit yazmış olduğumuz bir büyük romanda, buna dair iktiza eden tafsilat-ı tarihiyyeyi i’ta eylemiştik.” s.25.

2. Dil Öğrenmede Balkanların Başarısı

Midhat Efendi, kendisine ismini veren Midhat Paşa ile erken tanışmanın ve onun yönlendirmelerinin faydalarını hayatı boyunca etkisini görecektir. O Midhat Efendi’yi daha çocuk yaşlarında okumaya, yabancı dil öğrenmeye teşvik etmiştir. Bu yüzdendir ki yazarın romanlarında yabancı dil öğreniminin önemine sık sık vurgu yapılır. Rumeli’nin her tarafında “muma” ve “dola” gibi namlarla Hristiyan kadın ve kızları, kibar familyaları nezdinde hizmetçilik ederler. Bu durum sadece Rumeli de değil Osmanlı ve Avrupa’da da vardır. Avrupa’da bunun adı “bone”dir. Bu hizmetçi kadınlar ailelerde türlü belalara sebep olsalar da, evin erkeğini baştan çıkarma gibi, olumlu pek çok hizmetleri vardır. Bunların en büyük katkısı çocuklara lisan öğretmek noktasındaki iyilikleridir. “Rum ve Bulgar lisanlarını adeta bir lisan-ı maderzad olmak derecesindeki mükemmeliyet ile öğrenmeleri kaziyesidir.”Çocuklukta lisan öğrenmek o kadar kolay oluyor ki” diyen yazar diğer pek çok eserinde bahsettiği gibi İstanbul’un Beyoğlu semtinin buna en güzel örnek teşkil eden yerlerin başında geldiğini belirtir. “Beyoğlu gibi ahali muhteliten yaşayan yerlerde bir çocuğun Türk ve Rum ve Ermeni lisanları gibi üç lisanı birden öğrenerek büyüdüğü pek çok görülüyor. Rusya’da dahi kibar familyalar Alman veyahut Fransız lisanlarından hangisini çocuklarına

² Batıl inanç meselesi dönemin romancılarında sıkça işlenen konulardan birisidir. Özellikle Ahmed Midhat Efendi’nin elinden Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın romanlarında batıl inanç meselesine çok daha geniş ve farklı yönleriyle ele alınmıştır. Konuyla ilgili bkz. Koşar, Emel (2008), *Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın Romanlarında Bâtil İnançlar*, İstanbul: Piya Art Yayıncılık.

öğretecekler ise o milletten bir dadı alıp çocuğu ona teslim ediyorlar.” Yazarın bundan sonraki ifadesi dikkat çekicidir. *“Bunun pek tabii bir usul-i tedris olduğu bizim Rumeli cihetlerinde sebk eden tecarib ile de sabittir.. Hatta bu tecrübenin bir kısmı kendi nefsimizde sebk eylemiştir. Rumeliye pek çocuk iken gitmiş ve işbu mumaların eline düşmüş bulunduğumuzdan Bulgar lisanını bunlardan hemen bir Bulgar çocuğu kadar öğrenmiş ve gereği gibi büyüdüğümüz zaman biraz da okumak ve yazmak ile tevsî’ eylemiştik.”* Yazar cümlenin devamında yirmi beş otuz seneden beri bu lisanı kullanmadığı için unutuğuna da hayıflanır. (Ahmed Midhat, 2000: 44)

Midhat Efendi’nin eserlerinde Rumeli topraklarında yaşayan halkların farklı etnik ve dini kimlikleri olmasına rağmen ortak bir Balkan/Rumeli anlayışı geliştirdikleri vurgulanır.

“Efendim Rumeli’de Türklük, Arnavutluk, Boşnaklık, Bulgarlık, Rumluk, Ulahlık, Çingenelik hatta Yahudilik bile ahlakça, adetçe birbirine bir suret-i garibede mezcolunarak bir halita-i acibe getirdiği gibi bu ihtilat lisanca dahi vukua gelmiştir. Elsine-i mezkureden herhangi bir kelime cüz’i, külli tağyiratla diğerlerine dahi alınarak istimal olunur. Hele Türkçe kelimelerin bu yolda bir tağyirden sonra elsine-i mezkurenin umumuna birden mal edildiği ekserdir.” (Ahmed Midhat, 2000: 11)

Rumelide damları örtmek için kiremit yerine pilaka denilen taşlar istimal olunmuştur. Bu taşlara Rumeli’nin bazı yerlerinde “pilaço” derler ki Türkçesi “kaygan “ demektir. Ocaklarından yaprak yaprak çıkan bu taşların kalınlığı on on beş santimetredir. (Ahmed Midhat, 2000: 74)

3. Kadına Bakış Ve Evlilik Anlayışı

Midhat Efendi, Balkanlarda özellikle de Yenişehir ve çevresinde kadınlara eğitim seviyelerine göre üç şekilde isim verildiğini ya da öyle çağrıldığını aktarması da kendisinin yaşadıklarıyla ilgili olmalıdır. Yazarın aktardığına göre kadınların eğitim seviyelerine göre “hanım, molla ve dudu” şeklinde hitap edildiğinden bahsedir ki, bunların da ne anlama geldiğini ifade eder. Bunun ilki yani hanım, mutasarrıf ve hakim ve muhasebeci ve mektupçu ve şehrin kudema-yı hanedanından olan zevatın haremelerini ifade etmek için kullanılır. İkincisi ise okumuş kadınlara “molla” denir. Kibardan bile olsa okumamış kadınlara “dudu” derler. Yenişehir’de dudu denilen kadınlara ise Deliorman, Tuna Balkan taraflarında bunlara ise “kadış” denildiğini belirtir. (Ahmed Midhat, 2000: 41) Yazarın

kadınlara hitap şekillerinin farklı bölgelerde değişiklik göstermesini de kayda geçirmesi dikkat çekicidir.

Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında sık sık yer verdiği konulardan birisi de kadın erkek ilişkileri, evlilik meselesidir. Görücü usulü ve buna karşı çıkan görüşleri sık sık romanlarına taşıyan yazar, Balkanlar'daki evlilik meselesine de yer verir. Recep Köso ile Rum kızı Flomene arasında aşk ve evlilik ilişkisi üzerinden mesajlar verir. Yazar Yankos Çorbacı'nın kızı ile Recep Köso arasındaki evliliğe doğru giden ilişkiyi izah ederken "Vakıa Rumeli'de Rumdan, Bulgar'dan birçok kızlar Müslüman olarak birer Müslüman kocaya varırlar ise de bunlar köyler veyahut kasabaların fukara-yı ahalisinden olmakla beraber kimi kimsesi olmayan ve kendi kavmi arasında da zaten koca bulabileceğini ümit etmeyen kızlar olup onları da bekçi, zaptiye veya esnaftan bazı kimseler alırlar." Yazar diğer romanlarında defalarca ifade ettiği gibi tekrar eder ve "bir delikanlı tehhül hususunda yalnız validesinin veyahut kendine müteallik olan kadınların keyfine tabi olmamak ve alacağı kızı kendisi dahi tanımak öğrenmek ister ise biz kendisiyle beraberiz." Recep Köso ve arkadaşıyla Rum kızı Flomene'nin buluşmalarını anlatırken de yazarın Anadolu Rumeli bağlantısı kurduğu görülür. Köstem nehri üzerine geldiklerinde "Anadolu'nun kağrı denilen iki tekerlekli arabalarının aynı olan arabalarından ve hayvanlarından ve arabalar içindeki eşyadan anlaşılın ufacık bir kervana rast geldiler." (Ahmed Midhat, 2000: 66)

Dönemin en iyi ulaşım aracı olarak öküz arabasıyla Recep Köso Flomene'yi Tırhala'ya kaçıtır. Kızın babası tarafından saklandığı manastır Kalabaka manastırı. Buralar öyle mevkilerde inşa edilmişlerdir ki "kuş olup uçmasından başka oralara vusul mümkün olamaz" denilen yerlerdir.

Kalabaka kasabasını yazar tasvir ederken Bursa'yı mukayese olarak takdim eder ki bu genelde Balkanlardaki diğer şehirleri örneklemek için de kullanılır. Mudanya'dan Bursa'ya giderken ovanın nihayetinde Bursa'nın arka tarafındaki Keşiş dağının duruşuyla Kalabaka kasabasının arakasındaki dağ manzarası aynıdır. Aradaki fark Kalabaka'nın ve arkadaki dağın Bursaya göre daha küçük olmasıdır. (Ahmed Midhat, 2000: 71)

4. Hızır-İlyas Ve Nevruz Günleri

Ahmet Midhat Efendi romanlarında kendi hayat hikayesine de sık sık yer veren bir yazardır. Recep Köso'yu anlatırken onun babasını erken yaşta kaybetmesi, annesi ve kız

kardeşlerine bakması ve adeta onların hamisi olmasını anlatırken, kendi yaşadıklarıyla birleştirerek anlatır.

“Bu ince meseleyi on dört, on beş yaşındayken familya idaresinin barını münhasıran çekmekte bulunan pederinin vefatıyla o yük kendisine intikal eylemiş bulunan adamlara sorunuz. Mesela bir Ahmet Midhat’a, hatta bir Mehmet Cevdet’e sorunuz ki bunlar gözleri cihanı görmemek derecesindeki gençlik ateşleri etraflarını ihata eylemekle beraber gönüllerini yalnız bir noktaya hasredemezler.” (Ahmed Midhat, 2000: 137)

Midhat Efendi’nin yine bu coğrafyada geçen Arnavutlar Solyotlar romanında da, Gönüllü romanında Recep Köso’nun Yunanlıların arasına gizlice sokulmasına benzer bir görüntü, Tepedenli Ali Paşa tarafından Solyotlar arasına seçkin askerlerinden Rüstem’i sokar.

Pek çok özelliği ve vasfının yanında Midhat Efendi bir gazetecidir ve gazetecilik tecrübesi romanlara da yansır. Recep Köse’nin Filomene ile gönül ilişkisi yaşaması, kızın manastıra kapatılması bu coğrafyada yaşanan tarihi bir hadiseye de tekabül etmektedir. 6 Mayıs 1876 tarihinde yaşanan ve gazetelere akseden, büyük olayların çıkmasına sebep olan, hatta 93 harbinin çıkış nedenlerinden birisi olarak gösterilen bir hadise yaşanmıştır. Belirtilen tarihte Müslüman olmak isteyen bir Bulgar kızının Selanik’te Hristiyanlar tarafından Amerikan konsolosluğunda zorla tutulması sebebiyle çıkan, Fransız ve Alman konsoloslarının öldürülmesiyle sonuçlanan Selanik Olayı’nı hatırlatmaktadır. Uluslararası arenada yankı bulan ve Batılılar tarafından Türklere karşı sert eleştiri ve yazılara sebep olan (Uzer, 1986: 110) bu olay Midhat Efendi’nin romanına bu şekilde aksetmiştir. (Bıyık, 2010: 42)

Midhat Efendi’nin gençlik yıllarında yaşadığı bölgenin adet ve eğlenceleri de romanlarda kendisine yer bulur. Arnavutlar-Solyotlar romanında “Hıdırellez” bölümü açan yazar, bahar bayramı ya da baharın karşılanması olarak bilinen bu bayrama geniş yer verir. (Timur, 2004, 337-343)

Hızır-ilyas yaygın ifadesiyle Hıdırellez bahar mevsiminde miladi takvimle Mayıs ayının ilk haftalarında, 5-6 Mayıs günlerinde, kutlanır. Hıdırellez isminin verilmesinin sebebi de Hz. Hızır’ın kendisi gibi peygamber ve yine onun gibi ölümsüz bir hayata mazhar olan Hz. İlyas ile o gün buluşmalarına inanılmaktan gelir. (Pakalın, 1993: 803) Ruz-ı Hızır olarak da ifade edilen Hıdırellez gününün gelmesi baharla beraber bolluk ve bereketin gelmesine işaret eder. Bunun gelişi kutlanır.

“Ruz-ı hıızrın hulülı Rumeli ve Arnavutluk cihetlerinde mevsim-i sayfın mukaddimesi addolunarak umumi bir itikada göre o gün kurt, kuş, insan, hayvan, hasılı bütün mahlukat bayram edeceğinden havadaki bulutlar dahi ta’til-i işgal ederek havada asla buluttan eser bulunmaz ve mahlukatı taciz eyleyecek şiddetli rüzgar esmezmiş.” (Midhat Efendi, 2002: 71)

Hıdrellez kutlamaları çerçevesinde bölgedeki batıl inanışlara da yer veren yazar, koyun ve kuzuların koyun koyuna yatarken, Hızır günlerinde birbirlerine sırtlarını dönerek yattıkları, bunun da koyunların kuzularına “Bundan sonra kısmetinle başbaşasın, bana ihtiyacın yok” dedikleri vurgulanır. Bu günlerden önce kuzu etinin yenmesinin bazı Müslümanlar ve hristiyanlar arasında haram olarak görüldüğü, ruz-ı hıızrdan sonra az ya da çok kuzu eti yenmesi gerektiğinden bahsedilir.

“Kezalik umumiyetle itikat olunacağına göre koyunlar kuzusu ile Ruz-ı hıızra kadar yüzyüze burun buruna koklaşarak yatıp uyudukları halde ruz-ı Hızır gecesini arka arkaya yatıp koyun kuzusunu lisan-ı hal ile “Artık bundan sonra benim muhafazama muhtaç değilsin, istediğın yolda kısmetini ara” demiş. Bu itikadın ne kadar kuvvetli olduğunu şununla muvazene etmelidir ki İslam olsun Hristiyan olsun Rumeli’de umumiyetle karib pek çok kimseler ruz-ı hıızrdan mukaddem kuzu eti eklini harama karib günah addederek, o günün vürudu üzerine fakir, ganî herkes kudretine göre bir miktar kuzu eti mutlaka ekl edecektir.” (Midhat Efendi, 2002: 72)

Bu itikadın balkanlarda ne kadar kuvvetli olduğunu anlatırken de yazar, “İslam olsun Hristiyan olsun Rum İli’nde umumiyete karib günah addederek o günün vürudunu üzerine fakir gani herkes kudretine göre bir miktar kuzu mutlaka ekl edecektir.” der. Bu ifadelerden bahar kutlamalarında din farkı gözetmeksizin bu bölge insanının bütün olarak iştirak ettiğı bir bayram olarak da kutlandığı görülür.

Romanda Yorgi Boçaris’in kızı Maryola ile Fotos’un nişan töreninin Hıdrellez’in ilk gününe denk getirilmesiyle Soli’de çifte şenlik yaşanır. Yorgi Boçaris’in nişan ve Hıdrellez münasebetiyle verdiği ziyafet, bu ziyafette çalınan müzikler romanda Rumeli’de yaşanan zengin kültürü de gözler önüne serer.

“O gün çalgı olmak üzere müteaddit gavsala ve gaydalardan maada davul ve zurna dahi bulundurularak öyle bir surette taam eyledi ki bu taam umumi bir sofraya halinde erbab-ı iştihaya arz edilmeyip belki bir oğlağın doyurabileceğı kadar misafir toplandıkça onlara bir sofraya kurulmak suretiyle her sofraya diğeri takibeden devam ede gitti. Lakin evvelce taam

etmiş ve şaraba ve raksa koyulmuş bulunan huzzara sonraki sofralar erbabı mezeler takdimiyle gerek neşelerini idameye ve gerek maidelerini mütemadiyen teşhize gayret eyledikleri dahi nazarı dikkatten uzak tutulmayacaktır.”

Midhat Efendi'nin bu romanda geniş tasvirlerle anlattığı Hidrellez bayramının Balkan coğrafyasının tamamında geniş bir katılım ve coşkuyla asırlardır yaşanarak devam ettirildiği görülmektedir.

Gönüllü romanında bu bölgede yaşanana ve yaşatılan bir başka gelenek ise “bıçak silme”dir. Rumelideki Müslüman Türkler arasında yaygın olan Ramazan ayından hemen önce yapılan sazlı, sözlü, içkili eğlencelerdir. Böyle bir eğlence ortamı Kahramanoğlu Mehmet Bey'in bahçesinde gerçekleşen ve Recep Köso'nun da iştirak ettiği bir eğlencedir.³

Midhat efendi'nin Balkan coğrafyasının geçtiği bir diğer romanı da Ahmed Metin ve Şirzad'dır. Yazarın 1889 yılında Avrupa'ya yaptığı seyahat dönüşü kaleme aldığı Akdeniz'e yapılan seyahati konu alan ve içinde tarihi olayların da anlatıldığı bu romanda Akdeniz havzasıyla beraber Balkanlar/Rumeli coğrafyası da mekan olarak yer alır.

Öncelikle romanın ana kahramanı Ahmed Metin, İslam Dragoz Ağa namında bir Boşnak mültezimin oğludur. İslam Dragoz, köy mültezimliğinden işe başlayarak iltizamlarının sayısını çoğaltmış ve zenginleşmiştir. (s.20) İslam Dragoz, İşkodra'dayken İtalyanca'nın önemli bir dil olduğunu öğrenmiş ve bu itikadından dönmeyerek oğluna İtalyanca dersleri aldırıştır. (s.21) Türk ve İslam medeniyetinin büyüklüğünü ortaya koymak amacıyla kadim medeniyetlerin yaşadığı Akdeniz'e yapılan seyahatle beraber bu romanda Pire gibi Yunan liman şehirleriyle, buraya tatil için gelen ve sonrasında Ahmed Metin'le seyahate devam edecek olan bugün Romanya sınırları içinde kalan Şarkî Avrupa'daki Yaş şehrindeki bir aileden bahseder. Orhan Okay'ın “Türkiye Dışında Bir Tanzimat Modeli” olarak bahsettiği bu aile üzerinden on dokuzuncu yüzyılda Batılılaşmanın etkisinin sadece Osmanlı'yı değil, Balkanları da nasıl etkilediği Yoroslav familyası üzerinden örneklendirilir. (Okay, 2006: 231-238)

³ Batıl inanç meselesi dönemin romancılarında sıkça işlenen konulardan birisidir. Özellikle Ahmed Midhat Efendi'nin elinden Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın romanlarında batıl inanç meselsine çok daha geniş ve farklı yönleriyle ele alınmıştır. Konuyla ilgili bkz. Koşar, Emel (2008), *Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Romanlarında Bâtil İnançlar*, İstanbul: Piya Art Yayıncılık,

“Prut nehri ve Tuna’nın bir parçası olan Boğdan kıtaçığı işte Avrupa’nın medeniyetine kapılarını açmak hususunda en ziyade teehhür etmiş olan yerlerden birisdir.” (Ahmed Metin, 1892: 156)

Evlilik anlayışından aile içi ilişkilere, eğitim metodundan bankacılık düzenlemelere kadar birçok şeyin hayatı nasıl değıştirdiğı izah edilir. Ahmed Metin’in Akdeniz seyahatine eşlik eden Neofari başlangıçtaki Avrupa hayranlığı ve Türk ve İslam tarihine bakışı tamamen değışir ve olumlu duygularla memleketine döner. (Koçak, 2012: 221-249)

Sonuç olarak, çocukluk yıllarında Balkanları/Rumeli’yi tanıyan Ahmed Midhat Efendi’nin romanlarında bu coğrafya, iklim şartları, farklı kültürleri bir arada yaşatması, Tanzimat sonrası Batılılaşmanın getirdiğı modernleşmenin getirdiğı olumsuz etkilerin sadece Osmanlı’yı İstanbul’u değil, Balkan coğrafyasını da nasıl etkilediğı, değışip dönüştürdüğü yine romanlar üzerinden anlatılır. Midhat Efendi romanlarında bunları anlatırken ansiklopedik bir bilgiden ziyade, bölgede yaşamış olmanın getirdiğı birikimleri ziyadesiyle eserlerine yansıtır. Bu bakımdan onun Arnavutlar Solyotlar, Gönüllü gibi romanları her ne kadar tarihi bir roman olarak addedilse de, bu coğrafyaya ait geniş bir sosyolojik malzeme sunarlar.

KAYNAKÇA

Ahmed Mithat Efendi, (2002), *Arnavutlar Solyotlar*, İstanbul 1305 [1889], 221 s. / (Haz. Nuri Sağlam), Ankara: TDK Yayınları.

Ahmed Mithat Efendi, (2003), *Gürcü Kız yahut İntikam* (haz. Kazım Yetiş), Ankara: TDK Yay.

Ahmet Mithat Efendi, (1892) *Ahmed Metin ve Şirzad Hakayık-ı Tarihiyye Üzerine Müessis Roman*, İstanbul.

Ahmet Mithat Efendi, (2000) *Gönüllü*, Kırkambar Matbaası, Dersaadet 1314 [1898-1899], (Haz. Erol Ülgen), Ankara: TDK Yay.

Aktaş, Şerif, *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, Ankara: 2000, Akçağ Yayınları.

Barbara Jelavich (2006), İstanbul: Küre Yay. C.I,

Bıyık, Mahmut (2010), *Türk Romanında Rumeli : (1888-1995)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü,

Gökçek, Fazıl, *Küllerinden Doğan Anka Ahmed Midhat Efendi Üzerine Yazılar*, İstanbul: Dergah Yay.

İnalcık, Halil (2008), “Rumeli”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. XXXV, İstanbul, s. 232-235.

Karaca, İsmail (2006), “Tarihi Romanlarda Mekan-Coğrafya” *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 2006, C. XXXIV, s.71-90.

Karpat, Kemal H. (1992), “Balkanlar”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C.V, s. 25-32.

Kefeli, Emel (2006), *Edebiyat Coğrafyasında Akdeniz*, İstanbul: 3 F Yay.

Koçak, Ahmet, (2012), “Tarih ve Medeniyete Roman Üzerinden Yolculuk: ‘Ahmed Metin ve Şirzad yahud Roman İçinde Roman’”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları (Journal of Language and Literature Studies)*, S. 5, Kış 2012, s. 221-249.

Koşar, Emel (2008), *Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın Romanlarında Bâtıl İnançlar*, İstanbul: Piya Art Yayıncılık,

Mme de Stael, (1989), *Edebiyata Dair*, (çev. Safiye Hatay-Vahdi Hatay), İstanbul: MEB Yayınları.

Okay, Orhan (1989), “Ahmed Midhat Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: II, İstanbul: s.100-103.

Okay, Orhan, (2006), “Türkiye Dışında Bir Tanzimat Modeli”, Merhaba Ey Muharrir Ahmed Midhat üzerine Eleştirel Yazılar, (haz. Nüket esen-Erol Köroğlu), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Pakalın, M. Zeki, (1993), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: C. I, MEB Yayınları.

Tanpınar, Ahmed Hamdi (1996), “Savaş ve Barış Hakkında Düşünceler”, *Yaşadığım Gibi*, (haz: Birol Emil), İstanbul: Dergâh Yayınları,

Tanpınar, Ahmed Hamdi (2006), “Savaş ve Barış Hakkında Düşünceler”, *Yaşadığım Gibi*, (haz. Birol Emil): İstanbul: Dergâh Yayınları.

Timur, Kemal (2004), “Ahmed Midhat Efendi’nin Arnavutlar Solyotlar Adlı Romanında Hızır İlyas Günleri ve Nevruz Bayramı”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, XXXI, 2004, s. 337-343.

Uğurcan, Sema, “Ahmet Midhat efendi’nin Hatıratı ile Romanları Arasındaki Münasebet”,
Türklük Araştırmaları Dergisi, Nr. 2, Ankara 1986.

Uzer, Tahsin (1987), *Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Ankara: TTK
Yay.